

Gabriela Dudek

Czy językoznawca bada manipulację?

Problem ukrytej perswazji na gruncie lingwistyki polskiej i rosyjskiej

Fenomen manipulacji jest obecnie modnym i interesującym zagadnieniem. W literaturze przedmiotu manipulacja jest rozpatrywana jako skrywająca prawdziwe zamiary wobec odbiorcy „perswazja niejawna”¹, „perswazja ukryta”², „zła siostra perswazji”³. K. Data konstatuje, iż w ostatnich latach pojęcie manipulacji często pojawia się razem z perswazją, a nawet bywają stosowane zamiennie⁴. Przyczynę trudności w uchwyceniu granicy między perswazją a manipulacją badaczka upatruje w fakcie, iż elementarną różnicę pomiędzy tymi dwoma zjawiskami stanowi ich ocena – perswazję wartościuje się pozytywnie, a manipulację negatywnie⁵.

Podobnie jak perswazja, manipulacja jest przedmiotem wielu dyscyplin naukowych, przede wszystkim socjologii i psychologii, a także neurologii, filozofii i oczywiście językoznawstwa⁶. Niemniej manipulacja jest pojęciem

¹ J. Maciuszek, *Presupozycje i negacja jako lingwistyczne narzędzia komunikacji perswazyjnej*, [w:] *Mechanizmy perswazji i manipulacji*, red. G. Habrajska, A. Obrębska, Łódź 2007, s. 29.

² B. Mikołajczyk, *Perswazja jako działanie językowe*, [w:] *Mechanizmy perswazji...*, s. 68.

³ P. Pałka, *Manipulacja – zła siostra perswazji*, [w:] *Mechanizmy perswazji...*, s. 369.

⁴ Zob. K. Data, *Manipulacja manipulacją w poradnikach polecanych w Internecie*, [w:] *Mechanizmy perswazji...*, s. 173.

⁵ Zob. tamże. B. Kudra i A. Kudra zauważają: „[...] perswazja może stać się manipulacją, i manipulacja zawiera perswazję” (B. Kudra, A. Kudra, *Między manipulacją a perswazją (o funkcjonowaniu antroponimów w tekście prasowym)*, [w:] *Manipulacja w języku*, red. P. Krzyżanowski, P. Nowak, Lublin 2004, s. 95). W tym duchu wypowiada się również M. Tokarz, por.: „każda perswazja ma w jakimś stopniu charakter manipulacyjny” (M. Tokarz, *Argumentacja. Perswazja. Manipulacja. Wykłady z teorii komunikacji*, Gdańsk 2006, s. 294). B. Kudra i A. Kudra proponują, aby pozytywną, nie przynoszącą szkody odbiorcy perswazję nazwać *stymulacją*, czyli pobudzaniem za pomocą bodźców, a perswazję negatywną określać mianem *manipulacji* (zob. B. Kudra, A. Kudra, *op. cit.*, s. 95).

⁶ Zob. K. Data, *op. cit.*, s. 173. Zagadnienie manipulacji zostało wprowadzone do polskiego językoznawstwa w kontekście analiz języka polityki, zwłaszcza języka Polski Ludowej (zob. M. Kita, *Czy można nie manipulować? O audiowizualnej retoryce w dyskursie politycznym*, [w:] *Manipulacja w języku...*, s. 200. W latach 90. wyróżnił się drugi obszar lingwistycznych badań manipulacji – język reklamy (zob. tamże).

„niejasnym i nieprecyzyjnym”, „często można nim określić zasadniczo odległe od siebie zachowania”⁷.

W potocznym rozumieniu termin *manipulacja* jest stosowany do określania „niejawnego, podstępnego, nierzetelnego doboru informacji i środków językowych, który ma na celu: wywarcie wpływu na nastroje, poglądy, opinie innych ludzi oraz uzyskanie możliwości kierowania zachowaniem ludzi aby: osiągnąć własne zamierzone cele i korzyści”⁸.

Zwraca się uwagę na kwestię, iż manipulacja dotyczy sytuacji nieetycznych, gdy cele i korzyści, do których dąży nadawca, są obce, niezgodne z potrzebami odbiorcy, a nawet szkodliwe dla niego⁹. Obecnie przyjmuje się, iż jednostronna korzyść dla manipulatora oraz szkoda dla manipulowanych są wpisane w strukturę znaczeniową manipulacji, dlatego termin ten większość badaczy odnosi do sytuacji niemoralnych, nieetycznych¹⁰, por.:

X manipuluje Y-em = X oddziałuje na Y-a w taki sposób, aby Y, poprzez swoją postawę i/lub zachowanie był narzędziem realizacji jakichś celów X-a. X działa bez użycia przemocy, ale tak, że Y nie wie, jaki jest cel działań X-a. Nadawca ocenia działanie X-a jako niemoralne¹¹.

B. Kudra i A. Kudra natomiast definiują manipulację następująco:

[...] *ukryty, zakamuflowany* sposób narzucania poglądów, postaw, wartości i decyzji jednostce, który pozbawia ją świadomości tego narzucania, nie daje możliwości innych rozwiązań danego problemu czy też swobodnego wyboru – przez wywieranie określonej (np. psychicznej, społecznej) presji¹².

Badacze nie wartościują manipulacji w kategorii etyczny–nieetyczny, a traktują ją jako „specyficzną technikę perswazyjną”¹³.

Manipulacja, podobnie jak perswazja, jest zjawiskiem powszechnym, jest „codzienną działalnością językową, dostępną przeciętnemu użytkownikowi języka, który nieustannie z nią się styka – zarówno jako obiekt (manipulowany), jak i podmiot (manipulujący)”¹⁴.

⁷ D. Kowalski, *Perswazyjna definicja manipulacji*, [w:] *Mechanizmy perswazji...*, s. 91.

⁸ J. Frasz, *Język propagandy politycznej*, [w:] *Teoria i praktyka propagandy*, red. B. Dobek-Ostrowska, J. Frasz, B. Ociepa, Wrocław 1997, s. 97.

⁹ Zob. tamże.

¹⁰ Zob. np. J. Puzynina, *Język wartości*, Warszawa 1992; P. Krzyżanowski, *Manipulacja w języku. Manipulacja w tekście*, [w:] *Manipulacja w języku...*; D. Kowalski, *op. cit.*; G. Sawicka, *Manipulacja z zastosowaniem operatorów kondensacji w języku polityków*, [w:] *Mechanizmy perswazji...*

¹¹ J. Puzynina, *Język...*, s. 214.

¹² B. Kudra, A. Kudra, *op. cit.*, s. 93 (wyróżnienie autorów). Por.: „Jeżeli słowo „manipulacja” dobrze rozumiemy, oznacza ono bodaj takie posunięcia komunikacyjne, w których nieświadomy odbiorca jest prowadzony w kierunku, z którego tylko nadawca zdaje sobie sprawę” (M. Tokarz, *op. cit.*, s. 294).

¹³ B. Kudra, A. Kudra, *op. cit.*, s. 93–94.

¹⁴ M. Kita, *op. cit.*, s. 201.

Za najistotniejsze cechy manipulacji, a jednocześnie kryteria pozwalające rozgraniczyć manipulację i perswazję, uznaje się: wykorzystywanie cudzych słabości, własnej przewagi; ukrywanie celów działania i samego działania, jego środków oraz rzeczywistego charakteru; stosowanie podstępów; posługiwanie się innymi ludźmi jako narzędziami do osiągania własnych celów; instrumentalne używanie potrzeb społecznych i wartości; osiąganie własnych, partykularnych korzyści poprzez uprzedmiotowienie odbiorcy i wykonawcy działań; osiąganie korzyści kosztem interesów tych, których się wykorzystuje i wprowadza w błąd¹⁵.

Podobne cechy ukazanego fenomenu odnajdziemy w rozważaniach rosyjskich¹⁶, choć zdarzają się polemiki z powyższymi typowymi właściwościami manipulacji, zaznaczające na przykład, iż dowolna chęć wywarcia wpływu jest nastawiona na realizację celów nadawcy¹⁷. W językoznawstwie rosyjskim moralna strona charakteryzowanych praktyk pozostaje otwarta – badacze nie są jednomyślni, czy manipulacja jest nieetyczna¹⁸. Nadmienmy też, iż rosyjscy naukowcy kładą nacisk na fakt, iż manipulacja wymaga od manipulatora dużej wiedzy i mistrzostwa w wykonaniu¹⁹.

Rozróżnienia pomiędzy perswazją a manipulacją dokonuje także K. Data na podstawie formuł definiujących gatunki mowy, zaprezentowanych przez Annę Wierzbicką²⁰. Rezultat owego rozróżnienia został przedstawiony w niniejszym artykule w formie tabeli (patrz s.4).

Tab. 1. Perswazja a manipulacja

Perswazja	Manipulacja
chcę, żebyś coś zrobił dla siebie ;	chcę, żebyś coś zrobił dla mnie ;
Mówię to, bo wiem, że to jest dobre dla ciebie/ dla nas ;	mówię to, bo wiem, że to jest dobre dla mnie , ale chcę cię przekonać, że jest dobre nie dla mnie, ale dla ciebie i robisz to nie dla mnie, ale dla siebie;
Nie wiem, czy to zrobisz, bo wiem, że nie musisz tego robić , co ja chcę, żebyś robił	nie wiem, czy to zrobisz, ale zrobię wszystko, żebyś to zrobił

Źródło: K. Data, *Manipulacja manipulacją w poradnikach polecanych w Internecie*, [w:] *Mechanizmy perswazji...*, s. 174–175 (wyróżnienie autorki).

¹⁵ Zob. M. Karwat, *Sztuka manipulacji politycznej*, Toruń 2000, s. 19. Warto dodać, iż Mirosław Karwat opisuje przesłanki dla preferowania perswazji lub manipulacji, np. dysponowanie wystarczającym czasem czy zgodność lub zbieżność interesów obu stron sprzyja stosowaniu perswazji, podczas gdy pośpiech i dążenie do celów sprzecznych z celami, zamierzeniami, zasadami, interesami drugiej osoby powoduje uaktywnienie działań manipulacyjnych (zob. tamże, s. 46–47).

¹⁶ Zob. Г.А. Копнина, *Речевое манипулирование. Учебное пособие*, 2-е изд., Москва 2008, s. 9–17; О.Л. Михалева, *Политический дискурс. Специфика манипулятивного воздействия*, Москва 2009, s. 73–77; Т.В.Анисимова, Н.А. Крапчетова, *Манипуляция как характеристика институционального дискурса*, Волгоград 2010, s. 4–34.

¹⁷ Zob. Т.В. Анисимова, Н.А. Крапчетова, *op. cit.*, s. 13–34.

¹⁸ Zob. Г.А. Копнина, *op. cit.*, s. 16.

¹⁹ Zob. tamże, s. 12; О.Л. Михалева, *op. cit.*, s. 77.

²⁰ Zob. K. Data, *op. cit.*, s. 174–175.

Mimo wskazanych powyżej różnic, perswazja i manipulacja posiadają cechy wspólne. Są to bardzo często występujące zabiegi wpływania na zachowania, postawy, poglądy. M. Karwat dopisuje także inny czynnik łączący perswazję i manipulację – niestosowanie siły ani groźby²¹. Badacz odnotowuje, iż manipulanta może straszyć zagrożeniem powodowanym przez innych lub niebezpieczeństwem wynikającym z dokonania wyboru przeciwnego niż sugerowany, ale nie grozi użyciem własnej siły²².

M. Karwat proponuje też skalę form i metod nacisku, która typy wpływu porządkuje w kolejności od nieszkodliwych, poprzez mniej szkodliwe aż do najbardziej dotkliwych²³. W schemacie liniowym owa skala została przedstawiona następująco:

Schemat 1. Skala form i metod nacisku

perswazja → manipulacja → przymus → przemoc

Źródło: M. Karwat, *Sztuka manipulacji politycznej*, Toruń 2000, s. 26–27 (wyróżnienie autora).

Na podkreślenie zasługuje spostrzeżenie badacza, iż: „Manipulacja czyni rywali i ofiary makiawelisty nawet bardziej bezbronnymi niż zastosowanie przymusu lub przemocy”²⁴.

Zachowania manipulacyjne, analogicznie jak perswazyjne, mogą mieć charakter językowy i pozajęzykowy. W przypadku tych pierwszych używa się terminu *manipulacja językowa*. Według J. Puzyniny przytoczone wyrażenie może oznaczać *manipulację językiem*, tj. „splot nieuczciwości popełnianych w opisie języka jako kodu, a służących określonym celom”²⁵, bądź też *manipulację ludźmi za pomocą tekstów*²⁶. Autorka uzupełnia, iż manipulacja ludźmi za pomocą tekstów ma szersze i węższe znaczenie. W szerszym rozumieniu jest to „każda manipulacja dokonywana za pomocą tekstów”, np. kłamstwo i demagogia²⁷. W sensie węższym z kolei jest to „ma-

²¹ Zob. M. Karwat, *op. cit.*, s. 35.

²² Zob. tamże, s. 36.

²³ Zob. tamże, s. 26–27.

²⁴ Tamże, s. 51.

²⁵ Usuwanie, redefiniowanie czy aksjologizacja pojęć może mieć miejsce wyłącznie w warunkach pełnej kontroli języka, np. w ustrojach totalitarnych (zob. P. Krzyżanowski, *op. cit.*, s. 279). Niemniej zamiastkę takich działań obserwuje się np. w reklamie, gdzie pewnym wyrażeniom nadaje się nowe, zgodne z potrzebami marketingu, znaczenie. Przykładami służą przymiotniki *nowy* w znaczeniu „lepszy”, *zwykły* – „gorszy” (tamże).

²⁶ J. Puzynina, *Język...*, s. 217. Por.: „Tym pejoratywnie nacechowanym wyrażeniem [manipulacja językowa] określa się negatywnie oceniane używanie środków językowych w celu przekonania odbiorcy do czegoś lub w celu skłonienia go do jakiegoś działania wbrew własnym interesom, ale w interesie nadawcy. [...] Manipulacja językowa może być rozumiana bądź jako manipulacja językiem (np. usuwanie niektórych wyrazów ze słownika lub celowe podawanie ich niewłaściwej definicji znaczeniowej), bądź jako manipulowanie ludźmi za pomocą środków językowych” (*Encyklopedia języka polskiego*, red. S. Urbańczyk, M. Kucala, Wrocław–Warszawa–Kraków 1999, s. 221).

²⁷ J. Puzynina, *Język...*, s. 218.

nipulacja, przy której właśnie środki językowe, a więc określone cechy wyrazów i struktury gramatycznej (nie zaś same treści przez nie wyrażane) umożliwiają wywieranie na odbiorcę wpływu, z którego on nie zdaje sobie sprawy”²⁸.

W tym miejscu można byłoby już odpowiedzieć na postawione w tytule artykułu pytanie. Uważam, iż językoznawca powinien zrezygnować z posługiwania się terminem *manipulacja*, ponieważ, jak zaznacza I. Kamińska-Szmaj: „Przegląd użyć w różnych tekstach mówionych i pisanych wyrazu *manipulacja* może budzić wątpliwości, czy słowo to powinno być używane jako termin naukowy, ponieważ w strukturę jego znaczenia wpisane jest wartościowanie, czyli automatyczna ocena podważająca postulowaną neutralność terminu”²⁹.

Lingwistka podkreśla, że wartościowanie powinno mieć miejsce dopiero na samym końcu postępowania badawczego, po rozpoznaniu i dokładnym opisanie całej sytuacji komunikacyjnej³⁰. Wtedy wykorzystanie terminu *manipulacja* będzie służyć etycznemu ocenieniu działań nadawcy przez obserwatora, który tym samym stwierdzi:

[...] odbiorca jest jedynie narzędziem do osiągnięcia przez nadawcę zamierzonych korzyści, ukrywanych przed odbiorcą dlatego, że są one niezgodne z jego interesem, z jego dążeniami i odczuciami³¹.

A. Mamcarz zwraca uwagę na fakt, iż lingwista badający manipulację powinien wyjątkowo szczegółowo znać fakty, wydarzenia, o których mowa w analizowanym tekście, by móc bez wątplenia wykryć nieuczciwość³². Dlatego autor podsumowuje, iż badania danego fenomenu na obszarze językoznawstwa, mimo, iż są ciekawe i efektywne, prowadzą do przekroczenia granic tej dyscypliny³³.

B. Batko-Tokarz, rozpatrująca polski dyskurs sejmowy, również akcentuje występowanie licznych komplikacji przy zarzucaniu posłom działalności celowo niemoralnej, nastawionej na realizację partykularnych interesów kosztem niedoli pozostałej części społeczeństwa³⁴, por.:

Nie jestem bowiem w stanie z pozycji obserwatora ocenić celowość i premedytację tych działań, zwłaszcza że wiele z nich staje się coraz częstszymi elementami publicznej i politycznej debaty³⁵.

²⁸ Tamże, s. 218–219.

²⁹ I. Kamińska-Szmaj, *Propaganda, perswazja, manipulacja – próba uporządkowania pojęć*, [w:] *Manipulacja w języku...*, s. 23–25.

³⁰ Zob. tamże, s. 25.

³¹ Tamże. Por.: „O manipulacji możemy mówić jedynie wówczas, gdy w dynamicznym akcie komunikacji językowej oceny komunikatu dokonuje się z uwzględnieniem możliwie pełnej wiedzy o intencjach nadawcy oraz o postawach, potrzebach, charakterze i sposobach kategoryzowania i wartościowania świata przez odbiorcę” (R. Tokarski, *Manipulacja to zniewalanie. A cóż począć z „urodzonymi w niewoli”?*, [w:] *Manipulacja w języku...*, s. 68).

³² Zob. A. Mamcarz, *Metodologia badań nad językiem nakłaniania. Zarys problematyki*, „Poradnik Językowy” 1996, nr 10, s. 17–18.

³³ Zob. tamże, s. 18.

³⁴ Zob. B. Batko-Tokarz, *Perswazja w dyskursie sejmowym*, Kraków 2008, s. 96–97.

³⁵ Tamże, s. 97.

Autorka przypomina też, że „etyczna intencja nadawcy jest niejako *a priori* wpisana w działania poselskie”³⁶, a szerzej można powiedzieć, że w całą działalność polityczną.

Bardziej radykalnie wypowiada się J. Bralczyk, konstatując:

[...] temu, kto manipuluje, nigdy nie można ostatecznie zarzucić manipulacji – zawsze może utrzymywać, że to, co robi, robi w dobrej wierze³⁷.

W dalszej części wywodu językoznawca pisze:

Niemal wszystko, co mówimy i piszemy, może być przez niezyczliwych nam słuchaczy i czytelników uznane za manipulacyjne. Wiele zachowań językowych osób, którym nie jesteśmy skłonni wierzyć i ufać, możemy podejrzewać o manipulację. Manipulacja dotyczy przede wszystkim nie środków, lecz relacji między nadawcą i odbiorcą, choć ujawniać się może w konkretnych zachowaniach³⁸.

W. Pisarek konstatuje, iż oddzielenia manipulacji językowej od perswazji dokonuje się na podstawie oceny intencji nadawcy³⁹, por.:

Manipulację językową uprawiają więc ludzie, których intencje uważamy za nieuczciwe; z reguły są to nasi polityczni lub ideologiczni przeciwnicy albo konkurenci⁴⁰.

Na możliwość przypisania złych motywów każdej ludzkiej wypowiedzi ukazują Tatiana W. Anisimowa i Nina A. Krapczetowa, por.:

³⁶ Tamże, wyróżnienie autorki.

³⁷ J. Bralczyk, *Manipulacja językowa*, [w:] *Dziennikarstwo i świat mediów*, red. Z. Bauer, E. Chudziński, Kraków 2000, s. 245. Niemniej w innej pracy J. Bralczyk pisze: „Manipulacja jest zjawiskiem kategoriałnie wyróżniającym publiczne teksty perswazyjne, a w zasadzie większość tekstów politycznych tak można zakwalifikować” (J. Bralczyk, *O języku propagandy i polityki*, Warszawa 2007, s. 301). Językoznawca twierdzi, iż teksty polityczne są odbierane za manipulacyjne głównie ze względu na arbitralność i tendencyjność w opisie rzeczywistości (zob. tamże, s. 300). Według J. Bralczyka, ich manipulacja polega na tym, że pozorują teksty rzetelne i obiektywne, maskując ową arbitralność i tendencyjność (zob. tamże). J. Bralczyk zwraca też uwagę na „manipulacyjne stosowanie terminów i szablonów, agresywnej potoczności i patetycznego namaszczenia” w języku polskich polityków (J. Bralczyk, *O używaniu języka w polskiej polityce w latach dziewięćdziesiątych*, [w:] *Polszczyzna 2000. Orędzie o stanie języka na przełomie tysięcy*, red. W. Pisarek, Kraków 1999, s. 205).

³⁸ J. Bralczyk, *Manipulacja...*, s. 249–250. Por.: „[...] Czasem o określeniu czegoś mianem perswazji, a nie manipulacji, lub odwrotnie decyduje nie tyle nadawca, co nastawienie do niego odbiorcy” (A. Kampka, *Perswazja w języku polityki*, Warszawa 2009, s. 38–39).

³⁹ Zob. *Encyklopedia języka polskiego...*, s. 221. Por.: „Manipulujący chce wprowadzić w błąd słuchacza przede wszystkim co do swej intencji. Nie mówi wprost tego, co ma na myśli, ponieważ nie osiągnąłby swojego celu” (E. Pachocińska, *Badania nad manipulacją i perswazją w językoznawstwie*, [w:] *Mechanizmy perswazji...*, s. 81). W innych rozważaniach W. Pisarek, powołując się na słowa S. Barańczaka o perswazji, zaznacza, iż różnica między manipulacją a perswazją jest wyznaczana w zależności od tego, z jakim celem, jak i w jakim kontekście się je stosuje (zob. W. Pisarek, *Perswazja – jak ją widzą, jak ją piszą*, [w:] *Język perswazji publicznej*, red. K. Mosiołek-Kłosińska, T. Zgółka, Poznań 2003, s. 17).

⁴⁰ *Encyklopedia języka polskiego...*, s. 221.

Когда же лингвист берется судить о мотивах говорящего только по его словам, здесь часто вместо бдительности мы имеем шпиономанию, когда практически любой нормальной человеческой речи можно приписать корыстные мотивы и пошлые намерения⁴¹.

Reasumując, pojęcie *manipulacja* należy odnieść do dziedziny etyki⁴². Powyższe stwierdzenia uzasadniają eliminację manipulacji z aparatu terminologicznego lingwistyki.

Należy zaznaczyć, iż w językoznawstwie rosyjskim manipulacja (ros. *манипуляция*) nie jest poddawana analizom w radykalnie odmiennych ujęciach, por.:

– [...] **Манипуляция** – это вид психологического воздействия, направленного на побуждение адресата к совершению определенных адресантом действий посредством скрытого структурирования мира в сознании адресата в результате искусственного внедрения в его психику целей, желаний, намерений, установок, не совпадающих с теми, которые объект воздействия мог бы сформировать самостоятельно⁴³;

– [...] Манипуляция – это вид психологического воздействия для скрытого внедрения в психику адресата целей, желаний, намерений, отношений или установок, не совпадающих с теми, которые имеются у адресата в данный момент⁴⁴.

W powyższych cytatach nacisk został położony na psychologiczną stronę manipulacji i niejawną samą czynności. Inne definicje podkreślają to, że człowiek zmanipulowany postępuje wbrew swoim interesom, por.:

– Прототипическая ситуация манипуляции предполагает, что манипулируемый не просто не осознает воздействия, но к тому же действует в его результате во вред себе (а манипулятор преследует преимущественно неблагоприятные цели)⁴⁵;

– *Манипулирование* – это воздействие на человека с целью побудить его сообщить информацию, совершить поступок, изменить свое поведение и т.д. неосознанно или вопреки его собственному мнению, намерению⁴⁶.

W rosyjskich opracowaniach, analogicznie jak w polskich, stosuje się także termin *manipulacja językowa* (ros. *речевая манипуляция*), którego objaśnienia są zbieżne z wyżej omówionymi definicjami, por.:

[...] Речевая (языковая) манипуляция (манипулирование) – разновидность манипулятивного воздействия, осуществляемого путем искусного использования

⁴¹ Т.В. Анисимова, Н.А. Крапчетова, *op. cit.*, s. 23

⁴² Zob. М. Tokarz, *op. cit.*, s. 294.

⁴³ О.Л. Михалева, *op. cit.*, s. 77 (wyróżnienie autorki).

⁴⁴ В.Е. Чернявская, *Дискурс власти и власть дискурса. Проблемы речевого воздействия. Учебное пособие*, Москва 2006, s. 16.

⁴⁵ П. Паршин, *Речевое воздействие*, <http://files.school-collection.edu.ru/dlrstore/4be4c290-3db5-c4ef-05a5-6aac5078c5b3/1009689A.htm> [доступ 1.12.2013].

⁴⁶ И.А. Стернин, *Введение в речевое воздействие*, Воронеж 2001, s. 67 (wyróżnienie autora).

определенных ресурсов языка с целью скрытого влияния на когнитивную и поведенческую деятельность адресата⁴⁷;

– [речевая манипуляция] Речевое воздействие, направленное на неявное, скрытое побуждение адресата к совершению определенных действий; скрытое внедрение в его сознание желаний, отношений, установок, служащих осуществлению интересов отправителя сообщения, которые необязательно совпадают с интересами адресата. Цель речевой манипуляции – склонить манипулируемое лицо (адресата) к тому, чтобы принять определенные высказывания за истинные без учета всех аргументов⁴⁸.

Podsumujmy, rosyjscy naukowcy również upatrują w manipulacji działanie niejawne, nastawione wyłącznie na realizację celów nadawcy, charakteryzujące się przedmiotowym podejściem do odbiorcy/odbiorców.

Językowe środki manipulacji w dużej mierze pokrywają się ze środkami perswazji. Należą do nich przede wszystkim: mechanizmy retoryczne (w szczególności metafora); presupozycje; implikatury; leksyka wartościująca, emocjonalna, potoczna, o silnych konotacjach; wielki kwantyfikator (*każdy, wszyscy*)⁴⁹.

Przyczynę takiego stanu rzeczy upatruje się w fakcie, iż, jak już zostało odnotowane, granica między perswazją a manipulacją jest płynna – elementy służące zabiegom perswazyjnym w niektórych przypadkach mogą być wykorzystane w celu oszukania adresata/adresatów⁵⁰. W dodatku, manipulacja, jako działanie ukryte, przyjmuje różne postaci, np. pytań z presupozycjami, dyrektywnych, deklaratywnych czy ekspresywnych aktów mowy⁵¹.

Interesującym wydaje się to, iż w zabiegach manipulacyjnych znaczącą rolę odgrywa sposób przedstawiania informacji. G.A. Kopnina wymienia omawiane w literaturze sposoby manipulowania informacjami: przemilczenie (*умолчание*), selekcja (*селекция*), przesunięcie (*передергивание*), zniekształcenie (*искажение*),

⁴⁷ G.A. Kopnina, *op. cit.*, s. 25; Galina A. Kopnina uzupełnia: „Речевое манипулирование связано как со скрытыми от адресата целями, так и с особой речевой организацией текста (техникой построения речи, в том числе с риторическими приемами), восприятие которого приводит к добровольному принятию адресатом решения, выгодного манипулятору” (tamże, s. 29).

⁴⁸ В.Е. Чернявская, *op. cit.*, s. 19.

⁴⁹ Zob. J. Puzynina, *Słowo – wartość – kultura*, Lublin 1997; J. Bralczyk, *Manipulacja językowa...*; M. Kita, *op. cit.*; M. Trysińska, *Sposób formułowania odpowiedzi przez polityków w dialogach prowadzonych w TVP*, [w:] *Manipulacja w języku...*; A. Dolata-Zaród, *Mechanizmy perswazji i manipulacji w tekstach specjalistycznych*, [w:] *Mechanizmy perswazji...*; G. Sawicka, *op. cit.*; E. Pachocińska, *op. cit.*; В.Е. Чернявская, *op. cit.*; Г.А. Копнина, *op. cit.*; О.С. Иссерс, *Речевое воздействие. Учебное пособие*, Москва 2009; О.Л. Михалева, *Политический дискурс. Специфика манипулятивного воздействия*, Москва 2009; Т.В. Анисимова, Н.А. Крапчатова, *op. cit.*

⁵⁰ Zob. В. Batko-Tokarz, *op. cit.*, s. 100.

⁵¹ Zob. M. Kita, *op. cit.*, s. 201. Jeżeli rozpatrujemy manipulację w świetle teorii aktów mowy to według tego musimy przyjąć, iż „mamy tu do czynienia z takim aktem komunikacji językowej, w którym występuje istotna rozbieżność między deklarowaną (ew. manifestowaną) intencją komunikacyjną (illokucją) a przewidywanymi przez nadawcę skutkami aktu (perlokucją)” (P. Krzyżanowski, *op. cit.*, s. 281).

odwracanie (*переворачивание*) i konstruowanie (*конструирование*)⁵². Zabiegi te mają na celu takie przedstawienie informacji, aby do adresata dotarła tylko pożądana przez nadawcę treść, co w rezultacie zapewnia nadawcy przewagę nad odbiorcą.

Dokładne wyliczenie językowych narzędzi służących manipulacji ludźmi za pomocą tekstów odnajdziemy w pracy J. Puzyniny⁵³. Pod względem spełnianych funkcji autorka dzieli dane środki językowe na dwie grupy. Pierwszą tworzą środki zapewniające łatwość i dobrą atmosferę odbioru przekazywanych treści, kształtujące pożądaną przez nadawcę stosunek do niego samego i/lub do treści komunikatu, a także ułatwiające zapamiętywanie. Tutaj J. Puzynina umieszcza emocjonalność, emfatyczność oraz estetyczną jakość komunikatu, czyli jego ozdobność i rytualność bądź potoczność, prostotę. Taka rola przypisana jest rymom i paralelizmowi, jak również figurom stylistycznym – peryfrazie, metonimii, metaforze i in. Badaczka podkreśla, iż funkcja poetycka, jaką spełniają te środki, powoduje osłabienie intelektualnych reakcji odbiorcy.

Drugą grupę stanowią środki językowe przekazujące odbiorcy treści, na których zależy nadawcy, w sposób niejednoznaczny, nieeksplicytny. Takie zadanie mają m.in. wyrazy nieostre znaczeniowo i wieloznaczne, wieloznaczne struktury gramatyczne, struktury uniemożliwiające negację⁵⁴.

Przy końcu opisu J. Puzynina konstatuje, iż wszystkie powyższe środki „t y l k o m o g ą , ale bynajmniej n i e m u s z ą służyć manipulacji”⁵⁵. Środki te, zdaniem badaczki, są aksjologicznie neutralne⁵⁶, por:

Даже те приемы, которые в теоретическом описании выглядят как однозначно манипулятивные, далеко не всегда могут быть признаны таковыми во всех случаях⁵⁷.

W. Pisarek również dostrzega, że środki językowe właściwe wyłącznie manipulacji, a nie stosowane na przykład w szkole, kościele czy w kontaktach prywatnych, nie istnieją⁵⁸.

Ponadto, jak zauważa J. Puzynina: „Odbiór tekstu jako przejawu manipulacji językowej może nie odpowiadać zamierzonym działaniom nadawcy”⁵⁹. Uczona radzi, że, aby uniknąć podejrzeń o stosowanie zabiegów manipulacyjnych w stosunku do adresatów wypowiedzi, trzeba w pierwszej kolejności zrezygnować z wieloznaczności i nieumotywowanych presupozycji, a także wystrzegać się elementów emocjonalnych oraz ozdobników stylistycznych⁶⁰.

Przywołane wypowiedzi uznanych badaczy stanowią kluczowe argumenty za wyłączeniem manipulacji z aparatu terminologicznego lingwistyki.

⁵² Zob. Г.А. Копнина, *op. cit.*, s. 53.

⁵³ Zob. J. Puzynina, *Język...*, s. 219–223.

⁵⁴ Zob. tamże, s. 219. Przykłady przedstawionych środków zob. tamże, s. 219–222.

⁵⁵ Tamże, s. 222 (wyróżnienie G.D.).

⁵⁶ Tamże.

⁵⁷ Т.В. Анисимова, Н.А. Крапчетова, *op. cit.*, s. 36.

⁵⁸ Zob. *Encyklopedia języka polskiego...*, s. 221.

⁵⁹ J. Puzynina, *Język...*, s. 222.

⁶⁰ Zob. tamże, s. 222–223.

Literatura

- Batko-Tokarz B., *Perswazja w dyskursie sejmowym*, Wydawnictwo „Scriptum”, Kraków 2008.
- Bralczyk J., *O używaniu języka w polskiej polityce w latach dziewięćdziesiątych*, [w:] *Polszczyzna 2000. Orędzie o stanie języka na przełomie tysiącleci*, red. W. Pisarek, Uniwersytet Jagielloński, Ośrodek Badań Prasoznawczych, Kraków 1999.
- Bralczyk J., *Manipulacja językowa*, [w:] *Dziennikarstwo i świat mediów*, red. Z. Bauer, E. Chudziński, UNIVERSITAS, Kraków 2000.
- Bralczyk J., *O języku propagandy i polityki*, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2007.
- Data K., *Manipulacja manipulacją w poradnikach polecanych w Internecie*, [w:] *Mechanizmy perswazji i manipulacji*, red. G. Habrajska, A. Obrębska, Piktór, Łódź 2007.
- Dolata-Zaród A., *Mechanizmy perswazji i manipulacji w tekstach specjalistycznych*, [w:] *Mechanizmy perswazji...*
- Encyklopedia języka polskiego*, red. S. Urbańczyk, M. Kucala, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 1999.
- Fras J., *Język propagandy politycznej*, [w:] *Teoria i praktyka propagandy*, red. B. Dobek-Ostrowska, J. Fras, B. Ociepa, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1997.
- Kamińska-Szmaj I., *Propaganda, perswazja, manipulacja – próba uporządkowania pojęć*, [w:] *Manipulacja w języku*, red. P. Krzyżanowski, P. Nowak, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2004.
- Kampka A., *Perswazja w języku polityki*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2009.
- Karwat M., *Sztuka manipulacji politycznej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2000.
- Kita M., *Czy można nie manipulować? O audiowizualnej retoryce w dyskursie politycznym*, [w:] *Manipulacja w języku...*
- Kowalski D., *Perswazyjna definicja manipulacji*, [w:] *Mechanizmy perswazji...*
- Krzyżanowski P., *Manipulacja w języku. Manipulacja w tekście*, [w:] *Manipulacja w języku...*
- Kudra B., Kudra A., *Między manipulacją a perswazją (o funkcjonowaniu antroponimów w tekście prasowym)*, [w:] *Manipulacja w języku...*
- Maciuszek J., *Presupozycje i negacja jako lingwistyczne narzędzia komunikacji perswazyjne*, [w:] *Mechanizmy perswazji...*
- Mamcarz A., *Metodologia badań nad językiem nakłaniania. Zarys problematyki*, „Poradnik Językowy” 1996, nr 10.
- Mikołajczyk B., *Perswazja jako działanie językowe*, [w:] *Mechanizmy perswazji...*
- Pachocińska E., *Badania nad manipulacją i perswazją w językoznawstwie*, [w:] *Mechanizmy perswazji...*
- Pałka P., *Manipulacja – zła siostra perswazji*, [w:] *Mechanizmy perswazji...*
- Pisarek W., *Perswazja – jak ją widzą, jak ją piszą*, [w:] *Język perswazji publicznej*, red. K. Mosiołek-Kłosińska, T. Zgółka, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2003.
- Puzynina J., *Język wartości*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1992.
- Sawicka G., *Manipulacja z zastosowaniem operatorów kondensacji w języku polityków*, [w:] *Mechanizmy perswazji...*
- Tokarski R., *Manipulacja to zniewalanie. A cóż począć z „urodzonymi w niewoli”?*, [w:] *Manipulacja w języku...*
- Tokarz M., *Argumentacja. Perswazja. Manipulacja. Wykłady z teorii komunikacji*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2006.
- Trysińska M., *Sposób formułowania odpowiedzi przez polityków w dialogach prowadzonych w TVP*, [w:] *Manipulacja w języku...*

Анисимова Т.В., Крапчетова Н.А., *Манипуляция как характеристика институционального дискурса*, Волгоградское научное издательство, Волгоград 2010.

Иссерс О.С., *Речевое воздействие. Учебное пособие*, Флинта, Наука, Москва 2009.

Копнина Г.А., *Речевое манипулирование. Учебное пособие*, 2-е изд., Флинта, Наука, Москва 2008

Михалева О.Л., *Политический дискурс. Специфика манипулятивного воздействия*, Книжный дом «Либроком», Москва 2009.

Паршин П., *Речевое воздействие*, <http://files.school-collection.edu.ru/dlrstore/4be4c290-3db5-c4ef-05a5-6aac5078c5b3/1009689A.htm> [доступ 01.12.2013].

Стернин И.А., *Введение в речевое воздействие*, Полиграф, Воронеж 2001.

Чернявская В.Е., *Дискурс власти и власть дискурса. Проблемы речевого воздействия. Учебное пособие*, Флинта, Наука, Москва 2006.

Исследует ли лингвист манипуляцию? Проблема скрытого речевого воздействия в польском и российском языкознании

Резюме

Статья посвящена актуальным проблемам исследования манипуляции в современной польской и российской лингвистике. Приводятся дефиниции манипуляции и описываются основные черты этого многоаспектного явления, отличающие манипуляцию от речевого воздействия. Эти типовые свойства манипуляции, по мнению автора статьи, исключают данный термин из аппарата языкознания.

Ключевые слова: манипуляция, манипулирование, речевая манипуляция, речевое воздействие, скрытое речевое воздействие, психологическое воздействие, языковые средства речевого воздействия, языковые средства манипуляции

Does a Linguist Study Manipulation? The Problem of Hidden Persuasion in Polish and Russian Linguistics

Abstract

The article presents actual problems of the study of manipulation in modern Polish and Russian linguistics. Definitions of manipulation are provided and the main features of this multifaceted phenomenon are characterized. The distinction between persuasion and manipulation is given, but the features of manipulation, in the opinion of the author, eliminate this term from linguistics.

Key words: persuasion, manipulation, linguistic persuasion, linguistic manipulation, hidden persuasion, psychological influence, linguistic means of persuasion, linguistic means of manipulations

Gabriela Dudek
Instytut Filologii Wschodniosłowiańskiej
Uniwersytetu Jagiellońskiego
e-mail: gabriela.dudek@uj.edu.pl
+48124214876